

В.В. Вечерський

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ СІВЕРЩИНИ У ВЕЛИКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Стаття присвячена проблематиці репрезентації архітектурної спадщини Сіверщини як важливого історичного регіону України у Великій українській енциклопедії – державному енциклопедичному проекті, що реалізується з 2013 р. як енциклопедія універсального характеру у вигляді багатотомного видання і одночасно – веб-порталу. Опрацьовано методикку та критерії відбору гасел (статей) з цієї тематики з особливим акцентуванням необхідності дотримання балансу між універсальним, національним і регіональним. Запропоновано методичні принципи та критерії включення до універсальної енциклопедії гасел (статей) про архітектурні пам'ятки, у т. ч. і втрачені, біографічних гасел про творців цих пам'яток та мінімально необхідних термінологічних гасел, без яких вищезазначена інформація буде «нечитабельною» для користувачів.

Ключові слова: архітектурна спадщина, пам'ятки, Сіверщина, енциклопедія, поняття і терміни.

2013 року в Україні започатковане багатотомне енциклопедичне видання універсального характеру – Велика українська енциклопедія. Це видання сучасне, що втілюється у двох формах: у книжковому багатотомнику (орієнтовно 30 томів) й у веб-порталі, який може оновлювати науково верифіковану інформацію в режимі реального часу і саме перевіреною науковою достовірністю гасел (статей) принципово відрізняється від іншої електронної енциклопедії – усім відомої Вікіпедії, значна частина статей україномовного варіанту якої перебуває взагалі поза науковим дискурсом. Енциклопедію створює колектив Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» у співпраці з інститутами системи НАН України, галузевих академій та закладами вищої освіти. Поки що опубліковано тільки перший том [1], другий підготовлено до видання, а на всі інші складено й опубліковано Словник [2]. Цим і визначається актуальність нашого дослідження, оскільки в енциклопедичному виданні універсального характеру мають бути збалансовано представлені всі явища навколишнього світу та сфери діяльності суспільства, у т. ч. архітектура й архітектурна спадщина. Автор цієї статті у зазначеному проекті відповідальний за напрям архітектурного пам'яткознавства, включно з написанням статей та формуванням тематичного реєстру гасел з даного напрямку. З цього випливає необхідність осмислити методичні підходи щодо представлення архітектурної спадщини, опрацювати критерії відбору гасел щодо пам'яток архітектурної спадщини, пов'язаної з ними біографістики та фахової термінології. Особливо цікаво це простежити в аспекті регіональних досліджень, хоч би й на прикладі Сіверщини.

Література за темою дослідження поділяється на кілька тематичних блоків. Базовими є праці тих учених, які заклали наукові основи теорії та історії архітектури й містобудування (їх часто означають спільним терміном «архітектурознавство») як основи для ідентифікації архітектурних пам'яток. Основоположниками архітектурознавства в Україні були історики мистецтва А. Прахов, Г. Павлуць-

кий, Ф. Шміт, Ф. Ернст, І. Грабар, С. Таранушенко, М. Макарєнко, Г. Логвин, Ю. Асєєв та ін. [3, с. 5–7]. Їм належить провідна роль у формуванні методичних підходів щодо виявлення й оцінки архітектурних пам'яток, у створенні сучасної архітектурної пам'яткознавчої термінології.

Значно складнішою є справа з репрезентацією цього масиву фахової інформації в універсальних енциклопедіях. Тут варто згадати хіба що розпочатий, але не реалізований амбітний проект В. Тимофійєнка «Енциклопедія архітектурної спадщини України» [4], а також дві публікації автора цієї статті: про загальні принципи представлення архітектури як такої в універсальній енциклопедії [5, с. 3–11] і про репрезентацію архітектурних пам'яток [6, с. 125–139].

Як засвідчує аналіз літератури, дотепер в українському пам'яткознавстві теоретично не опрацьованими залишаються актуальні проблеми репрезентації архітектурних пам'яток історичних регіонів України в енциклопедичних виданнях універсального характеру.

З огляду на це метою статті є опрацювання методики та критеріїв репрезентації архітектурних пам'яток історичного регіону Сіверщини в універсальній енциклопедії, з особливим акцентуванням важливості дотримання балансу між універсальним, національним і регіональним та з наданням рекомендацій щодо подальшого розгортання аналогічних енциклопедичних досліджень. При цьому загальна для усіх сфер людської діяльності методика відбору гасел, яку ми взяли за основу, була опрацьована співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» й уведена в науковий обіг у вигляді колективної монографії [7].

Архітектурні пам'ятки (пам'ятки архітектури) входять одночасно до двох множин, яким відповідають напрями енциклопедистики: «Архітектура» і «Пам'яткознавство». Загалом це можна охарактеризувати як «Архітектурну спадщину». Це досить широке поняття, яке є складовою ще ширшого поняття – архітектурно-містобудівної спадщини. Остання розуміється як умовно-безперервний ряд матеріальних об'єктів антропогенного середовища та систем цих об'єктів (як збережених до нашого часу, так і не збережених, але відомих нам з джерел), що виникли у минулі часи, у комплексі з засадами діяльності, теоретичними поглядами, знаннями і професійними вміннями творців тогочасних архітектури й містобудування (замовників, архітекторів, містобудівників, майстрів тощо), а також наших сучасників (дослідників і реставраторів), які інтерпретують цю спадщину [8, с. 9]. Але для цілей створення універсальної енциклопедії під архітектурною спадщиною у вужчому сенсі розуміється сукупність матеріальних об'єктів антропогенного середовища, які виникли в минулі історичні епохи і збереглися чи не збереглися до нашого часу. Об'єктами архітектурної спадщини є окремі будівлі, споруди або їх сукупності, які звичайно називаємо комплексами чи ансамблями.

З огляду на це у процесі систематизації енциклопедич-

Рис. 1. Панорама Глухова з пам'ятками, включеними до Великої української енциклопедії. Фото В.В. Вечерського

них гасел цієї тематики виокремлено три основні групи: архітектурні пам'ятки; біографістика; термінологія (загальні поняття).

З'ясуємо критерії щодо включення / невключення до універсальної енциклопедії гасел кожної з трьох груп, маючи на увазі репрезентацію архітектурної спадщини Сіверщини.

У групі «архітектурні пам'ятки» сформовано такі категорії:

визначні архітектурні пам'ятки України минулих історичних епох (Миколаївська і Трьох-Анастасіївська церкви, Київська брама – усі в Глухові);

втрачені визначні архітектурні пам'ятки України минулих історичних епох (палац К. Розумовського, будинок 2-ї Малоросійської колеї, Троїцький собор – усі в Глухові);

сучасні визначні архітектурні пам'ятки України (готель «Градецький» у Чернігові).

Для кожної з цих груп розроблено формальні ознаки, критерії або фільтри, за якими здійснювався відбір для включення до енциклопедії. З огляду на специфіку універсальної енциклопедії важливою методичною позицією є відсутність розмежування пам'яток архітектури та пам'яток містобудування, оскільки ці розмежування є вузькоспеціальними й такими, що з'явилися відносно нещодавно, тож у суспільній свідомості дотепер містобудування (урбаністика) відноситься до сфери архітектури в широкому її трактуванні. Це все враховується як при систематизації гасел у словнику (чи в тематичному реєстрі гасел) як робочому інструменті підготовки енциклопедичного видання, так і при написанні статей безпосередньо до енциклопедії.

Під визначними пам'ятками маються на увазі ті, які вплинули на розвиток архітектури, містобудування, мистецтва певної країни (наприклад України), її регіону (наприклад Сіверщини). Відділити визначні пам'ятки від рядових можна тільки експертним шляхом. Найвизначніші архітектурні пам'ятки України минулих історичних епох, які надаються до включення в універсальну енци-

клопедію, були представлені у спеціалізованому архітектурознавчому виданні 2000 р., підготовленому науковими співробітниками Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування [9], а також у першій у національній історії – фундаментальній академічній «Історії української архітектури» [10]. На них ми й спираємося при відборі пам'яток. Відповідно до таких методичних засад до Великої української енциклопедії включаються статті про основні архітектурні пам'ятки Чернігова (від Троїцько-Іллінського і Єлецького монастирів до будинку Лизогуба), Новгород-Сіверського (Спасо-Преображенський монастир, Успенський собор, Миколаївська церква, Триумфальна арка), а також інших історичних поселень Сіверщини: Батурина, Глухова, Козельця, Лемешів, Любеча, Ніжина, Путивля, Седнева та ін.

Певні труднощі пов'язані з відбором для енциклопедії універсального характеру тих визначних архітектурних пам'яток, які на сьогодні є втраченими з тих чи інших причин. Комуністичний режим протягом ХХ ст. зруйнував в Україні чимало визначних будівель, які були занесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Троїцький собор у Глухові). Проте більшість знищених об'єктів не входила до жодних формальних списків пам'яток, а деякі були втрачені ще тоді, коли й самого поняття про пам'ятки архітектури на наших теренах не було сформовано (поч. ХІХ ст.). Але всі ці об'єкти були б пам'ятками архітектури найвищої ціннісної категорії – пам'ятками національного значення – якби збереглися до нашого часу. Головний принцип відбору таких об'єктів базується на тому, що без них неможливо уявити історію української архітектури. На цій основі нами відібрано певну кількість втрачених визначних пам'яток архітектурної спадщини України з регіону Сіверщини для включення до універсальної енциклопедії. Сюди, зокрема, увійшли комплекси частково втрачених визначних монастирів: Глухівсько-Петропавлівський, Крупицько-Батуринський, Максаківський, Пустинно-Рихлівський, Софроніївський, а також втрачені пам'ятки Березни, Коропа, Пакуля та ін.

Репрезентуючи архітектурні пам'ятки в універсальній

Рис. 2. Глухів. Київська брама, Миколаївська і Трьох-Анастасіївська церкви. Фото В.В. Вечерського

енциклопедії, неможливо обійтися без представлення конкретних персоналій архітекторів – творців цих шедеврів. Тому в групі «архітектурна біографістика» сформовано такі категорії, які стосуються творців архітектурних пам'яток розглядуваного регіону:

видатні архітектори України минулих історичних епох;
сучасні видатні архітектори України.

Для кожної з цих категорій розроблено формальні ознаки, відповідність чи невідповідність яким слугує фільтром щодо включення до енциклопедії. В основу відбору покладено три складові, кожна з яких визначається для окремих персоналій індивідуально. Це – значущість архітектора для розвитку архітектури у регіональному, національному і в міжнародному масштабі (як за формальними критеріями, так і на думку експертів); згадуваність архітектора-практика або цитованість історика, теоретика архітектури (передусім у навчальній, популярній літературі, меншою мірою – в науковій); для сучасних архітекторів – наявність премій і нагород за архітектурну діяльність (найпрестижніші на державному рівні відзнаки). Отже критерій «бути автором архітектурної пам'ятки» іноді може бути недостатнім, щоб персоналія удостоїлася окремої статті в універсальній енциклопедії. У такому разі короткі біографічні відомості про архітектора подаються у статті про відповідну архітектурну пам'ятку (як приклад – коротка інформація про архітектора А. Л. Гуна в статті про Трьох-Анастасіївську церкву в Глухові).

Для архітекторів-практиків формальними критеріями, за наявності яких вони включаються до універсальної енциклопедії автоматично, є нагородження престижними преміями у сфері архітектури: Державною премією ім. Т. Шевченка, двома Державними преміями України в галузі архітектури або двома будь-якими іншими державними преміями України; членство у державних галузевих академіях (в Академії архітектури (будівництва та архітектури) СРСР, Академії архітектури (будівництва та архітектури) Української РСР, в Національній академії мистецтв України).

До Великої української енциклопедії включаються довідкові статті про архітекторів, які започаткували нові архітектурні школи, нові стилістичні напрями в архітектурі, втілили новаторські рішення у сферах архітектурної типології, конструкцій, естетики, що мали універсальне або загальнонаціональне (для України) значення, зробили визначний внесок у розвиток архітектурної науки. Це здійснюється за рекомендаціями експертів. Відповідно до цих критеріїв в енциклопедії представлено біографічні статті про архітекторів І. Григоровича-Барського, І.-Б. Зауера, Ч. Камерона, Дж. Кваренгі, А. Квасова, М. Мосціпанова, Б.-Ф. Растреллі, П. Шолудька; реставраторки М. Говденко; дослідників архітектурної спадщини Сіверщини Ю. Асєєва, В. Вечерського, Ф. Ернста, Г. Логвина, І. Моргілевського, Г. Павлуцького, С. Таранушенка, Д. Яблонського; сучасного архітектора В. Бикова.

Рис. 3. Трьох-Анастасіївська церква в міському середовищі Глухова. Фото В.В. Вечерського

Усі вищезначені енциклопедичні статті будуть малозрозумілими для пересічного читача без пояснення найпоширенішої фахової термінології, без якої в енциклопедичних текстах обійтися неможливо. З огляду на це укладання тематичного реєстру гасел (термінів) з напрямку «Архітектурні пам'ятки» для формату не спеціалізованої, а універсальної енциклопедії потребувало переосмислення найширшого спектра критеріїв, виділення категорій і підкатегорій різного порядку з урахуванням актуального стану архітектурознавчих досліджень. При цьому врахована та фундаментальна обставина, що універсальна енциклопедія має розкривати сутність усталених і поширених категорій і понять. Вона не може бути перевантаженою вузькоспеціальними термінами з архітектури, будівництва, урбаністики (містобудування). Провести розрізнення між такими термінами – спеціальними й вузькоспеціальними – є досить складним завданням, вирішення якого потребує як глибоких фахових знань, так і широкої загальної ерудиції. Тому при відборі гасел враховувалися такі критерії: поширеності й сталості вживання, актуальності, пояснювального потенціалу, організаційного та методологічного потенціалу, історичного значення.

Відповідно до зазначеного група «загальні поняття» включає такі основні категорії:

історичні архітектурні стилі (бароко, українське бароко, класицизм);

напрями в архітектурі ХХ ст. (конструктивізм, радянський ретроспективізм);

історична архітектурна термінологія (портал, пілястра, купол);

сучасна архітектурна термінологія (реконструкція, реставрація, регенерація);

українська народна архітектурна термінологія (бабинець, верх, залом);

окремі архітектурні явища (стилізаторство).

Для кожної з цих категорій є певні формальні ознаки як фільтри, за якими здійснювався відбір для включення до енциклопедії. Критерії відбору термінологічних гасел загального блоку для кожної з представлених у ньому категорій формувалися відповідно до енциклопедійної історії представлення гасел архітектурної тематики в українських довідкових виданнях. Застарілі, рідковживані, вузькоспеціальні або діалектні (для української народної архітектурної термінології) терміни до даної енциклопедії не включаються.

У контексті тематики даного дослідження варто коротко окреслити принципи добору ілюстративного матеріалу. Як більшість енциклопедичних видань, Велика українська енциклопедія задумана як добре ілюстроване видання. Портальна версія (веб-портал) дає для цього додаткові можливості, знімаючи ті обмеження щодо кількості та характеру зображень, які присутні в книж-

ковій версії видання. Тому всі статті напряму «Архітектурні пам'ятки» мають бути проілюстровані авторськими фотографіями чи креслениками (виконаними авторами відповідних статей) із зазначенням авторства. Не допускається використання ілюстративного матеріалу з Вікіпедії та інших електронних ресурсів.

Підсумовуючи, варто акцентувати, що з огляду на специфіку універсальної, а не галузевої енциклопедії, в ній архітектурна біографістика займає досить скромне місце; натомість найбільшою кількістю гасел (статей) представлено архітектурні пам'ятки та пов'язану з ними історико-архітектурну термінологію. З огляду на це нами запропоновано методичні принципи та критерії відбору і включення до універсальної енциклопедії гасел (статей) про архітектурні пам'ятки, у т. ч. і втрачені, біографічних гасел про творців цих пам'яток та мінімально необхідних термінологічних гасел, без яких ця інформація буде «нечитабельною» для користувачів. Викладені тут принципи представлення архітектурних пам'яток в універсальній енциклопедії є основоположними, але вони можуть дещо коригуватися в процесі написання конкретних статей до енциклопедії.

Розглядаючи перспективи подальших енциклопедичних досліджень у сфері архітектурного пам'яткознавства, ми вважаємо доцільним на новому, сучасному рівні повернутися до висловленої ще у 90-х рр. XX ст. і змарнованої ідеї створення «Енциклопедії архітектурної спадщини України» вже не як універсального, а галузевого енциклопедичного видання, в якому архітектурна спадщина Сіверщини могла б бути представлена значно ширше і повніше.

ДЖЕРЕЛА

1. Велика українська енциклопедія у 30 т. / упоряд. д. і. н., проф. Киридон А. Т. 1. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2016. 592 с.
2. Велика українська енциклопедія. Словник / керівник авт. колективу д. і. н., проф. Киридон А. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 1408 с.
3. Вечерський В. Курс історії архітектури. Київ : Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, 2006. 300 с.
4. Енциклопедія архітектурної спадщини України: Тематичний словник багатомного видання / В. Тимофієнко. Київ : Українська академія архітектури, 1995. 366 с.
5. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Архітектура» / укладачі: Вечерський В., Торопчинова К.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 128 с.
6. Вечерський В. Архітектурні пам'ятки в універсальній енциклопедії: проблеми репрезентації. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія : Музеєзнавство і пам'яткознавство : наук. журн. Т. 2. № 2. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 125–139.
7. Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій : колективна монографія / за ред. д. і. н., проф. Киридон А. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 160 с.
8. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ : НДІТІАМ-Головкивархітектура, 2002. 592 с.
9. Пам'ятки архітектури й містобудування України : Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В. Вечерський, О. Годованюк, Є. Тиманович та ін. ; за ред. А. Мардера та В. Вечерського. Київ : Техніка, 2000. 664 с.
10. Історія української архітектури / Ю. Асєєв, В. Вечерський, О. Годованюк та ін. ; за ред. В. Тимофієнка. Київ : Техніка, 2003. 472 с.

Vechersky V.V. The representation of the architectural heritage of Siver Region in the Great Ukrainian Encyclopedia

The article is devoted to the problem of representation of the architectural heritage of the Siver region as an important historical region of Ukraine in the Great Ukrainian Encyclopedia - a state encyclopedic project implemented since 2013 as an encyclopedia of universal nature in the form of a multi-volume publication and at the same time a web portal. The methodology and criteria for the selection of slogans (articles) on this topic were elaborated, with the emphasis on the need to strike a balance between universal, national and regional. It is especially interesting to trace it in the aspect of regional research, at least on the example of Siver region. According to the analysis of the literature, the actual problems of representation of architectural monuments of historical regions of Ukraine in encyclopedic editions of universal character have not been theoretically elaborated yet. Against this background, there are three main groups in the systematization of encyclopedic slogans: architectural monuments; biography; terminology (general concepts). You can only distinguish landmarks from rank and file expertly. The encyclopedia includes reference articles about architects - authors of architectural monuments, who started new architectural schools, new stylistic trends in architecture, embodied innovative solutions in the fields of architectural typology, structures, aesthetics, which had universal or national significance, made a mark. architectural science. This is done on the recommendation of experts. Distinguishing between the terms special and narrow is a difficult task, the solution of which requires both deep professional knowledge and a broad general erudition. Therefore, the selection of slogans took into account a number of criteria listed in the article. The article proposes the methodological principles and criteria for inclusion in the universal encyclopedia of slogans (articles) on architectural monuments, including lost, biographical slogans about the creators of these monuments and the minimum necessary terminological slogans, without which the above information will be «unreadable» for users.

Key words: architectural heritage, monuments, Siver region, encyclopedia, concepts and terms.

REFERENCES

1. Kyrydon, A. (Comp). (2016). *Velyka ukrainska entsyklopediia u 30 t. (T. 1) [Great Ukrainian Encyclopedia of 30 Vols (Vol. 1)]*. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo». [in Ukrainian].
2. Kyrydon, A. (2015). *Velyka ukrainska entsyklopediia. Slovnyk [Great Ukrainian Encyclopedia. Glossary]*. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo». [in Ukrainian].
3. Vechersky, V. (2006). *Kurs istorii arkhitektury [Course in History of Architecture]*. Kyiv: Vyd-vo Instytutu problem suchasnoho mystetstva. [in Ukrainian].
4. Tymofienko, V. (1995). *Entsyklopediia arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy: Tematychnyi slovnyk bahatotomnoho vydannia [Encyclopedia of Architectural Heritage of Ukraine: A Thematic Dictionary of a Multivolume Edition]*. Kyiv: Ukrainian Academy of Architecture. [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A. (Eds.). (2019). *Velyka ukrainska entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu «Arkhitektura» [Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic register of slogans from the direction «Architecture»]*. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo». [in Ukrainian].
6. Vechersky, V. (2019). *Arkhitekturni pamiatky u universalni entsyklopedii: problemy reprezentatsii [Architectural Monuments in the Universal Encyclopedia: Representation Problems]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya: Muzeieznavstvo i pamiatkoznavstvo: naukovyi zhurnal - Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Museology and Monumental Studies: Scientific journal*. Vol. 2, 2, pp. 125–139. Kyiv: Publ.center KNUKіM. [in Ukrainian].
7. Kyrydon, A. (Eds.). (2015). *Naukovi zasady ta teoretyko-metodolohichni pryntsypp stvorennia suchasnykh entsyklopedii: kolektyvna monohrafiia [Scientific Bases and Theoretical and Methodological Principles of Creation of Modern Encyclopedias: Collective Monograph]*. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo». [in Ukrainian].
8. Vechersky, V. (2002). *Vtracheni obiekty arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy [Lost objects of architectural heritage of Ukraine]*. Kyiv: NDITIAM-Holovkyivarkhitektura. [in Ukrainian].
9. Marder, A., Vechersky, V. (Eds.). (2000). *Pamiatky arkhitektury y mistobuduvannia Ukrainy: Dovidnyk Derzhavnoho reiestru natsionalnoho kulturnoho nadbannia [Monuments of Architecture and Urban Planning of Ukraine: Directory of the National Register of National Cultural Heritage]*. Kyiv: Tekhnika. [in Ukrainian].
10. Tymofienko, V. (Eds.). (2003). *Istoriia ukrainskoi arkhitektury [History of Ukrainian Architecture]*. Kyiv: Tekhnika. 472 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.01.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

